

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 469-483

TARİHSEL SÜREÇTE “DERSİM MESELESİ”
“Dersim Issue” in the Historical Process

(Makale Geliş Tarihi: 12.05.2020 / Kabul Tarihi: 30.05.2020)

Ersoy ZENGİN*

Öz

Tarih boyunca muhalif gruplara ev sahipliği yapmış olan Dersim, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren bir “mesele” olarak ortaya çıkmıştır. Bahsedilen “mesele” bölgede yaşayan Kızılbaşların merkezi otoriteye karşı uzlaşmaz tutumu olarak ifade edilebilir. Merkezi otoritenin modernleşme arzusu doğrultusunda ülkenin her tarafındaki topraklara egemen olma çabası Dersim'in feodal güçleri tarafından sonuçsuz bırakılmak istenmiştir. Aşiretler, zaman zaman kaza ve nahiyelerdeki hükümet binalarını işgal edip, memurları bölgeden kovmuşlardır. Hükümetin bu duruma tepkisi ise isyan eden aşiretin üzerine askeri harekât yapmak olmuştur. Tarihi birçok hadisenin etkisiyle ortaya çıkan Dersim meselesini anlamak görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Bu makalede tarihsel süreçte “Dersim meselesi” incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Tunceli, Kızılbaşlık, Alevilik, Aşiret.

Abstract

The Dersim, where has been sheltered opposition groups throughout history, has emerged as an “issue” since the last period of

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; *Asts. Prof., Munzur University, Faculty of Arts, Department of History, Department of Modern History*, ersoyzengin@munzur.edu.tr, [ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2173-8720](https://orcid.org/0000-0002-2173-8720).

the Ottoman State. The mentioned "issue" can be expressed as the ir-reconcilable attitude of the Kizilbashs living in the region against the central authority. The central authority wanted to dominate the lands all over the country with the desire to modernize, but feudal forces opposed the dominance of the central authority. Tribes occupied government buildings in Dersim at various times and expelled government officials from the region. The government carried out military operations on rebel tribes. Understanding the Dersim issue, the history of which has been influenced by many events, is much more complex than it seems. In this article, "Dersim issue" has been tried to be examined in the historical process.

Keywords: Dersim, Tunceli, Qizilbashiyya, Alawism, Tribe.

Giriş

1. Osmanlı Dönemi'nde Dersim Meselesi

Dersim, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Mamûretülaziz vilayetine bağlı bir sancak idi. Güney ve batıdan Harput sancağı, kuzeyinde Erzurum vilayeti, doğudan da Erzurum ve Diyarbakir vilayetleriyle çevriliydi. Hozat, Ovacık, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise ve Pah ismiyle sekiz kazaya ayrılmış ve 533 köyü bulunmaktaydı. (Altı, 2014: s. 94).

Munzur Suyunun ikiye böldüğü Dersim, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mazgirt ve Nazimiye Doğu Dersim'i, Hozat, Çemişkezek, Pertek ve Ovacık ise Batı Dersim'i oluşturmaktadır. Bölgenin yeryüzü şekilleri oldukça engebeldir. Dağlık ve sarp bir bölge olan Dersim adeta doğal bir kale görünümündedir. (Akgül, 2001: s. 2).

M.Ö. 2000'lerde Hurriler, M.Ö. 1600'lerde Hititler ardından Urartular, MÖ VII. yüzyılda Medler, M.Ö. VI. yüzyılda Persler bölgeyi hâkimiyet sahasına aldılar. M.Ö. 4. yüzyıl sonlarında, Makedonyalılar, sonraki dönemde Romalılar, Bizans ve Sasaniler Dersim bölgesinde egemenlik tesis etme gayreti içinde oldular. 639'da Müslüman Araplar kısa bir süre hâkimiyet kurdular. 1071 Malazgirt savaşıyla bölge Selçukluların hâkimiyet sahasına girdi. Sonraki dönemde Artuklular ve Mengüçekliler bölgeye egemen oldular. 1243 Köseadağ Savaşıyla Moğolların egemenliği başladı. Moğollardan kaçan Türkmen aşiretlerinin bir kısmı Dersim'e sığındı. 1387'de Timur tarafından yağmalandı. Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle Akkoyunlular hâkim oldular. Fâtih Sultan Mehmet'in 1473'te Akkoyunluları mağlûp etmesiyle yörede Osmanlı varlığı hissedilmeye başladı. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nı (1514) kazanmasıyla bölge Osmanlı topraklarına katıldı. (Tuncel, 2012: s. 378-379).

Kızılbaşlar, XV. ve XVI. yüzyıllarda, ilk Safeviler olan Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı Türkmen boylarıydı. Kırmızı bir serpuş giydiklerinden dolayı

onlara *Kızılbaş* denilmekteydi. (Melikoff, 1993: s. 33). Safevi hükümdarı Şah İsmail Anadolu’ya gönderdiği halifelerle Anadolu’daki Kızılbaşları yanına çekmekte ve mezhebi, siyasi bir silah olarak kullanarak bölgede nüfuzunu arttırmaktaydı. 1512’de tahta çıkan Yavuz Sultan Selim Anadolu Kızılbaşlarıyla Şah İsmail arasındaki yakınlaşmayı sonlandırmak için Kızılbaşlara şiddetli bir darbe indirmek niyetindeydi. Sünni ulemanın kaleme aldığı fetva ve risalelerle Kızılbaş katliamına onay verdi. (Tekindağ, 1967: 52-56). 1514’te Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim Çaldıran’da karşılaştılar. Savaşı kazanan Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’i destekleyen Kızılbaş aşiretlerini cezalandırdı. 1530-1535’de Osmanlı-İran mücadelesi yeniden başladı. Anadolu’da Şii mezhebine bağlı aşiretler bu fırsattan yararlanarak, Osmanlı idaresine karşı ayaklanıp, Safevilerin galip gelmesini beklediler. Osmanlı Devleti Safevilerle karşı üstünlük sağladıkça Anadolu’daki Kızılbaşlar zor durumda kaldılar. 1535-1690 yılları arasında Sivas, Harput, Malatya, Erzincan bölgelerinde 155 yıllık fırtınalı bir dönem yaşandı. Bu süre sonunda Osmanlı Devleti, Kızılbaş güçlerini sindirerek merkezi otoriteyi güçlendirse de Dersim’de bu mümkün olmadı. (Sasuni, 1992: 35-36).

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminden itibaren şark vilayetlerinin diğer kesimlerinde olduğu gibi Dersim bölgesiyle ilgilenmeye başladı ve muntazam devlet teşkilatını sokmaya çalıştı. (Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu/JUKDR, 2012: s. 217). Bu bağlamda 1848 yılında Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandırıldı. Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek Dersim Sancağı oluşturuldu. Sancak teşkilinden sonra ülke genelinde gerçekleşen değişikliklerin bir kısmı Dersim’de yürürlüğe konulabilse de devlet otoritesinden uzak yaşamaya alışmış aşiretlerin muhalefeti sonucunda birçok uygulama hayata geçirilemedi. (Yılmazçelik, 2017: s. 258-259). Dağların arasında yaşayan Dersim halkına devamlı olarak hükümetin kudret, kuvvet ve kültürü ulaşamadı. Aşiret ruhu ve hayatı güçlenerek devam etti, seyitlerin telkini ve şerirlerin tehdidiyle halk ilkel ve fakir olarak yaşamlarını sürdürdü. Dersim halkı ağa ve reislerine uymak zorunda kaldı. (Hallı, 1972: s. 479). Hükümetin kudret ve nüfuzunun giremediği Dersim’de silah her şeydi. Dersimli canını, malını ve ırzını ancak silahla koruyabilirdi. Bu şartlarda Dersimlinin aşiret hayatından uzaklaşması mümkün değildi. (Uluğ, 2009: s. 69; Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi; BOA, 03.06.1896).

Modern devlet anlayışında ülke topraklarının tamamına hükmedilerek kanunların her yerde uygulanmasının bir zorunluluk olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dersim’de merkezi otorite ile feodal güçleri karşı karşıya getirmiştir. Devletin tüm vatandaşlarından vergi ve askerlik yükümlülüklerini yerine getirmesini istemesi, suçluların kanunlara göre cezalandırılması gibi talepler aşiret reisleri ve seyitlerin menfaatlerine uygun değildi. Aşiretler kendi aralarında sürekli çekişme içinde bulunsalar da merkezi otoritenin bölgedeki nüfuz sağlama çabalarına karşı birlikte hareket etmekteydiler. Dersim aşiretlerinin çevre vilayetlerde yaptıkları yağma ve çapulculuk hadiseleri önlenemedi, zaman zaman askeri harekâtlarla suçlu

aşiret cezalandırılmaya çalışıldı. Askeri harekâtlarla aşiretin, suçluları devlete teslim ederek boyun eğmeleri yani “dehalet” etmesi beklendi.

Aşiret reisleri devletin güçlü olduğu dönemlerde merkezi otorite ile uzlaşırken merkezin zayıf anında taşkınlıklarını artırıyorlardı. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin Hozat ve Mazgirt’e yaptığı kışlalar 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’ni fırsat bilen aşiretlerce yıkıldı. Aynı zamanda feodal güçler olası bir savaş durumunda Dersim aşiretlerinin Rusya’nın yanında yer alacağını Erzurum’da bulunan Rus elçisine bildirdiler. (Hallı, 1972: s. 371).

1907 yılında Nazımiye’de bulunan Kureyşanlı aşireti Kiği köylerini, Hozat’ın Koç, Şam ve Resik Uşakları aşiretleri de Kemah ve Çemişkezek köylerine baskın yaparak birçok eşya ve hayvanı gasp ettiler. Köylüler, köylerini boşaltarak kasabalara yerleşmek durumunda kaldı. Bunun üzerine aynı yıl tedip harekâtına karar verilerek Neşet Paşa görevlendirildi. 1908 yılında Koç, Şam ve Resik Uşağı aşiretleri 1907 senesinde üzerlerine yapılan harekâtın intikamını almak için Dersim’in diğer aşiretleriyle ittifak yapmaya ve Ermeni çeteleri vasıtasıyla hariçten silah tedarikine çalıştılar. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa¹ (1835-1929) güçlü bir tedip harekâtı yapılmazsa Dersimlilerin Ermenilerle beraber burayı fesat ocağına getireceklerini düşünüyordu. 1908 harekâtı esnasında Koç, Karaballı, Laçın, Ferhat, Bahtiyarlı, Yukarı ve Aşağı Abbas Uşakları, Cibranlı ve Şeyh Hasanlı gibi 17 aşiret halkı tedip ve dehaletle mecbur edildi. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle suçlular affedilerek harekâta son verildi. 1909 senesinde Haydaran ve Demenanlılar üzerine tedip harekâtı yapıldı. 1909 yılına kadar topraklarına girilemeyen Haydaranlıların arazisi zapt edildi. (JUKDR, 2012: s. 168-190).

1911 yılında Pülümür mıntikasında şekavet arttı. Keçel, Haydaran, Bal, Aşkirik, Lolanlı, ve Abbas Uşağı üzerine hareket yapıldı. Aşiretlerin dehalet etmesiyle konu geçiştirildi. 1912-1913 Balkan Harplerinde Dersim’de bir isyan hareketi olmadı. Aşiretler, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kuruçay, Refahiye, Çemişkezek üzerine şekavet ve çapulculuklarını artırdılar. 1914 yılında Kırganlılar’ın Sin nahiye müdürünü nahiyeden kovmaları üzerine Kırganlılar’a bir harekât yapıldı. (JUKDR, 2012: s. 189-190).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gelişmeler Dersim aşiretlerinin hareket alanını genişletti. 1915 yılının ocak ayında Osmanlı ordularının Kafkas Cep-

¹ Zeki Paşa, 1835 yılında Kafkasya’da doğdu. 1859’da Şeyh Şamil’in Ruslara esir düşmesi sonucunda ailesi birlikte Anadolu’ya göçtü. 1864 yılında Harp Okulu’ndan mezun oldu. Yemen, Karadağ ve İstanbul’da çeşitli birliklerde görev yaptı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’ne katıldı. 1887 yılında merkezi Erzincan’da olan IV. Ordu’ya Erkân Reisi olarak atandı. 1888 yılında müşir olarak IV. Ordu komutanı oldu. Bu görevini 1908 yılına kadar sürdürdü. 1911 yılında emekli oldu. 1912 yılında Bağdat valisi olsa da bu görevi 1913’te sonlandı. 28 Nisan 1920’den 3 Kasım 1920 tarihine kadar Padişah Vahdeddin’in atamasıyla, Anadolu Islahatı Umûmi Müfettişi oldu. 16 Ocak 1929 tarihinde hayatını kaybetti. Bkz. Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999.

hesi’nde yenilgiye uğraması ve cephenin çökmesiyle Rus ordusu Anadolu’nun içlerine doğru ilerleme imkânını elde etti. Rus ordusunun ilerlediği bölgelerde Ermeni çeteleri Müslüman ahaliyi katletmeye başlayınca Osmanlı hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu’nu uygulamaya koydu. Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin Suriye’ye sevk edilmesi sürecinde Harput’taki Amerikan Misyoner kuruluşlarından Annie Tracy Riggs Hastanesi’ndeki misyonerler kaçak Ermenilerin Dersim’e götürülmelerini organize etti. Bir kısım Dersim aşiret efradı para karşılığında Ermenileri Dersim’e götürme işini üstlendi. Böylece Malatya ve Harput Ermenilerinden yüzlercesi Dersim aşiretlerine sığındı. (Atkinson’s, 1976: s. 15; Karabekir, 2004: s. 88).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Dersim’de asayişin temin edilememesi ve burada geniş yolların bulunmayışından dolayı askeri nakliyat yapılamıyor ve Dersim’in çevresi dolaşılmak suretiyle ikmal yapılması durumunda kalınıyordu. Bu durum cephedeki Osmanlı Ordusu’nu olumsuz yönde etkilemekteydi. (Saral, 1937: s. 766-769).

1916 yılında Ferhat Uşağı reislerinden Diyar Ağa’nın adamlarının bir aşar mültezimini soymaları üzerine Halit Bey² (Karsıalan) (1883-1925) kumandasında bir nizamiye taburu Ferhat Uşağı üzerine gönderildi. Ferhat Uşaklıların suçluları teslim etmesiyle mesele kapandı. (JUKDR, 2012: s. 190).

1916 yılında Ruslar, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Muş ve Rize’yi işgal etti. Ruslar, Dersim aşiretlerinin Osmanlı yönetimine karşı muhalif tutumundan faydalanarak Kızılbaş-Sünni çatışmasını yaratmak istedi. Kürtçe bilen Ermeniler, Koçgirili Alişan ve Osmanlı Ordusu’ndan firar eden Binbaşı Mustafa, Dersim içlerine propaganda için gönderildi. Bu kişiler Dersim ağalarını Erzincan’a getirdiler. Ruslar, ağalara muhtelif hediyeler takdim ederek nahiye müdürlüğü ve kaymakamlık vaadinde bulundular. Ruslar, Dersim aşiretlerinin isyan ederek kendilerine yardım ettikleri takdirde Rus ordusu Dersim’e girdiği zaman burada bağımsız olacaklarını bildirdi. Ermeni komitaları Ermeni tehciri sırasında Dersim’e iltica etmiş ve Dersimlilerce korunmuş olan Ermenileri para karşılığında kurtararak teşkilatlarına dâhil ettiler. Rusların tahrikiyle 1916 yılının nisan ayında Doğu Dersim’de Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa diğer aşiretlerle birlikte Nazımiye’yi işgal edip, Mazgirt, Pertek ve Çarsancak havalisini yağmaladı. Hozat da kuşatıldı. Rus taarruzu devam ederken hükümet Dersim’de tedip yapılmasına karar vererek Galatalı Şevket Bey’i görevlendirdi. Ruslar Dersim içlerine doğru ilerlerken Pülümür’de Rus Kazaklarının ve Ermenilerin Şah Hüseyin Beyzade Mustafa Bey’in evini işgal edip kadınlara tecavüz etmeleriyle aşiretler Ruslar aleyhine döndüler. Aynı zamanda Rus ordusunda ihtilal hareketleri başlamıştı. Tüm bu gelişmeler karşısında Halit Bey’in de çabalarıyla Dersim aşiretleri

² Halit Bey, 1883 yılında İstanbul’da doğdu. 1903 yılında Harp Okulu’nu bitirdi. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. 1923’te II. Dönem Ardahan mebusu seçildi. 14 Şubat 1925 tarihinde TBMM’de çıkan bir kavga sonucunda hayatını kaybetti. Bkz., İbrahim Özkan, *Deli Ha-lid Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Ruslardan tamamen ümitlerini keserek Türklere yaklaştılar. Böylece Ruslar Dersim'e giremedi. (Çakmak, 2005: s. 232).

1917 yılında Rusya'da iç savaş çıktı. Rus ordusu silah ve malzemelerini Ermenilerden oluşan birliklere bırakarak, Doğu Anadolu'dan çekilme kararı aldı. Rus ordusunun çekilmesiyle Ermeni kuvvetleri Erzurum ve Erzincan'daki Müslüman halkı katletmeye başladı. Bu dönemde Dersim milisleri Halit Bey (Karsıalan) kumandası altında Kazım Karabekir Paşa'nın emrindeki orduyla birlikte hareket ederek 13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan'ın ve 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum'un kurtarılmasında büyük fedakârlık gösterdiler. (Karabekir, 1990: s. 69, 149).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti yok olma sürecine girdi. Bu dönemde Kürt Teali Cemiyeti bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla hareket etmekteydi. Koçgiri isyanının (6 Mart-17 Haziran 1921) önde gelen isimlerinden ve daha sonra Dersim'e sığınan Alışır, Kürt Teali Cemiyeti'nin üyelerindendi. Baytar Mehmet Nuri Dersimi ve Alışır Kürt Teali Cemiyeti'nin amaçlarına uygun olarak Dersim aşiretlerini Kürtçülük ideali etrafında toplamaya çalıştılar. (Akgül, 2001: s. 20-31).

Büyük güçler kendi nüfuzlarını Türkiye'de artırmak için azınlıkları bir araç olarak kullanmaktaydılar. Misyoner okulları bu amaçla teşkil edilmişlerdi. 1921 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde ele geçirilen rapor bunu açıkça göstermekteydi. Raporla; Kürt ve Kızılbaşların Ermeni soyundan geldikleri tezi ileri sürülmekteydi. Böylece Kürt, Kızılbaş, Ermeni kaynaşmasının sağlanarak bunların Türk camiasından koparılması hedeflenmekteydi. (Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936/UMTT, 2010: s. 131-132).

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Meselesi

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Kurtuluş Savaşı başarıyla tamamlandı. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet rejimi Dersim halkıyla merkezi otoriteyi yakınlaştırdı. Birinci Mecliste (23 Nisan 1920-11 Ağustos 1923) altı Dersim mebusu bulunmaktaydı. (TBMM Albümü, 2010: 22-23). 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik kaldırıldı. Ertesi yıl Doğu'da Şeyh Said liderliğinde bir isyanı çıktı.³ Dersim aşiretlerinin tamamına yakını Şeyh Said İsyanına destek vermedi.⁴ Ayrıca isyanın bastırılmasında Dersim aşiretlerinin büyük rolleri oldu. (Öztürk, 1984: 28-29; Fırat, 1961:135).

³ Şeyh Said İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925) bastırıldıktan sonra da Doğu'da uzun bir müddet asayiş sağlanamamıştır. Bkz. (Zengin, 2018: s. 773-793).

⁴ Şeyh Said'e Dersim'den Givran aşireti reisi Halit Bey destek verdi. Bunun yanında 5 Mayıs 1925'te Elazığ'ı işgal eden Şeyh Şerif, eski Dersim Mebuslarından Hasan Hayri'nin evinde konakladı. Bkz. (Akgül, 2001: s. 32). Birinci Mecliste Dersim Mebusu olan Hasan Hayri'nin isyanı desteklediği gerekçesiyle Galip Bey ile idama mahkûm edilip 23 Kasım 1925 tarihinde asılmaları Dersimli Rıza Bey'in başkanlığında toplantılar yapılmasına sebep oldu. Rıza Bey, etrafına topladığı kişilerle bir cemiyet kurarak intikam almayı amaçladı. Bkz. Ergün (Aybars, 2006: s. 223).

1926 yılına kadar Dersim aşiretlerinde bir kıpırdanma olmadı. 19 Eylül 1926 tarihinde çevredeki ahaliyi tehdit edip, vergi ve asker vermeyen Koçuşağı ve bu aşiretlerle birlikte hareket edeceği anlaşılan Şam ve Resik Uşakları üzerine tedip harekâtı yapıldı. Seyit Rıza diğer aşiretlerle birlikte Koçuşağı tedip harekâtına katılmış olsa da harekâtın başarısızlığı için çalıştı. (JUKDR, 2012: 197-203).

Devletin nüfuz ve otoritesini Dersim’e yerleştirememesindeki başlıca sebep ağalardı. Bu nedenle, ağaların Dersim’den çıkarılması yoluna gidildi. 1928 senesinde Elaziz’in ova köylerine Hozat, Mazgirt ve Pertek kazaları aşiretlerinden 256 hane (1.211 kişi) yerleştirildi. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; BCA, 02.01.1932: s. 18-19). Ağalara vilayet merkezinde çeşitli vazifeler verilerek Dersim ile irtibatları kesilmek istense de bunu sağlamak mümkün olmadı. (Uluğ, 2009: s. 23). 1930 yılında ise Pülümür aşiretleri üzerine harekât (8 Ekim-14 Kasım 1930) düzenlendi. (Hallı, 1972: s. 351-353).

Cumhuriyet idaresi, dini liderlerin halk üzerindeki etkisini kırmak için 30 Kasım 1925 tarihinde dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik ve çelebiliği ilga etmişti. Ancak seyit ve dedelerin halk üzerindeki nüfuzu aynen devam etmekteydi. Seyit ve dedeler İnşa edilmek istenen ulus-millet için bir engeldi. Dersim’den Erzincan’a giden seyit ve dedeler buradaki Türkçe konuşan Kızılbaşlarla güçlü bağlar kuruyorlardı. Kızılbaşların, Sünni toplum tarafından dışlanmaları aralarındaki dayanışmayı daha da kuvvetlendiriyordu. Böylece Dersim Kızılbaşları, çevre vilayetlerdeki Türkleri mezhep yoluyla Kürtleştirmekteydi. (BCA, 12.01.1931).

Aşiret kültürüne göre aşirete sığınan birini teslim etmek haysiyetsizlikti. (Altay, 1970: s. 52). Bu usul sonucunda, Erzincan, Erzurum, Sivas, Elaziz ve diğer vilayetlerde adliyece aranan suçlular Dersim aşiret reislerine sığınarak hayatlarını sürdürebiliyorlardı. Çevre vilayetlerden gelip buraya sığınanlar yerel dili öğrenip ağa ve reislerin emri altına girmektedirler. Ağa ve reisler bunları silahlandırıp istediklerini yaptırıyorlardı. Bu kişiler kendilerini hükümete teslim etmeyen, yedirip, giydiren ve silahlandırılan reislerin emirlerini mutlak bir itaatle gerçekleştirmektedirler. (UMTT, 2010: s. 129-130).

Erzincan çevresinde Dersim aşiretlerinin yağma ve gaspına uğrayan birçok kişi köyünü terk etmek zorunda kaldı. Boşalan köyler Dersim aşiretlerince dolduruluyordu. Böylece Kızılbaşlığın alanı genişliyordu. Erzincan’daki büyük toprak sahibi beyler, arazilerini işlemek için Dersimlileri maraba olarak kullanmaktaydı. Beyler, bir anlamda Dersimlilerin himayesine sığınıyordu. Bu köyler Dersimin çapulcu kollarının iç bölgelere yayılması için menzil ve yatak konumundaydı. Bunun böyle devam etmesi durumunda Erzincan kısa zamanda bir Kürt merkezi olacaktı. (Öztürk, 2019: s. 55).

Ortadoğu’da manda idareleri tesis etmiş olan İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle hareket eden Hoybun Cemiyeti⁵ için Dersim önemliydi. Dersim’de önemli bir silahlı kuvvet bulunduğu gibi Harput, Erzincan ve Diyarbakir’e yakın olduğundan Türk ordu merkezlerine karşı büyük bir tehdit oluşturuyordu. (Sasuni, 1992: s. 203). 1934 yılına gelindiğinde Şark vilayetlerinde bulunan birçok aşiret silahtan tecrit edilmiş olmasına rağmen Dersim tamamen silahlıydı. Dersim’de Hoybuncuların faaliyetlerinin artması Türk hükümetini kuşkulandırdı. Hükümet geciktirilmeden Dersim’e askeri harekât yapılmasını istedi. (BCA, 29.11.1934: s. 3). Bu dönemde Fransa için casusluk yapan ve aslen Dersimli olan Ermeni Muses ile bir Türk olan İzzettin sürekli olarak aşiretleri devlete karşı kışkırtmaktaydılar. Bunların temel amacı isyan çıkararak dış devletlerin müdahalesine sebep yaratmaktı. Casusların tüm çabalarına rağmen propagandaya kapılan aşiret sayısı yok denecek kadar az idi. (UMTT, 2010: s. 138-139).

1935 yılında Dersim’in ıslahı için önemli adımlar atıldı. İsmet Paşa’nın hazırladığı rapora göre Dersim Islahı; hazırlık, silahtan tecrit ve gerekirse iskân safhalarından oluşmaktaydı. Hazırlık ve silahsızlanma üç senede tamamlanacaktı. Dersim vilayeti oluşturularak, muvazzaf bir kolordu kumandanı vali, üniformalı muvazzaf zabıtlar kaza kaymakamı olacaktı. Kaza memurluklarına emekli zabıtlar atanacak, bölge halkından kişiler memurluklara alınmayacaktı. Valilik, kolordu karargâhı gibi çalışacaktı. Asayiş, yol, maliye, ekonomi adliye, kültür ve sağlık şubeleri bulunacaktı. Adliye işleri basit ve hızlı işleyecekti. İdama kadar tüm suçlara vali karar verecekti. Bununla beraber Dersim ile ilgili suçlar valilik hudutları dışında gerçekleşmiş olsa bile suçlular Dersim valiliğine teslim edilecekti. 1935-1936 yıllarında yollar ve karakollar yapılacaktı. 1937’de askeri kuvvetlerle desteklenen valilik, hızlıca Dersim’i silahtan tecrit edecekti. Bundan sonra Dersim’e verilecek şeklin safhası başlayacaktı. Yol, orman işletme, hızlı ve kesin adalet gibi idari konularla işe başlanacaktı. Eğer aşiret ağaları düşünülen zamandan evvel harekete geçerlerse program hemen tatbik edilecekti. (Öztürk, 2019: s. 61-62).

25 Aralık 1935 tarihinde 2884 numaralı “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun” kabul edilerek, 2 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe girdi. Kanun idari ve adli bürokrasiye olağanüstü yetkiler vermekteydi. Kanuna göre korgeneral rütbesinde bir kişi “*vali ve kumandan*” seçilecekti. Bakanlar Kurulu tarafından seçilen vali-kumandan aynı zamanda Dördüncü Umûmî Müfettişliğin genel müfettişi olacaktı.⁶ Vali-kumandan vilayet idaresinde vekillerin yetkisine sahipti. Vilayeti oluşturan kaza ve nahiyelerin sınır ve merkezlerini değiştirme yetkisine sahipti. Valikomutan ilçe kaymakamlıklarına ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subay atayabi-

⁵ Hoybun Cemiyeti, 1927 yılında kurulmuştur. Kürt-Ermeni ittifakıyla oluşmuş bir cemiyettir. Amaçları Türkiye’nin doğusunda bir Ermeni-Kürt devleti kurmaktır. Hoybun Cemiyeti, Ağrı İsyanlarını bu amaçla çıkarmış ve yönetmiştir. Bkz. (Sarınay, 1998; Çakmak, 2008)

⁶ Müfettişlik merkezi bina yetersizliğinden dolayı Elaziz’de idi.

lecekti. Gerekli görüldüğünde belediye başkanlık görevine kaymakam ve bucak müdürleri bakabilecekti. (Resmi Gazete, 02.01.1936: s. 5892). Vali ve komutan il halından kişi ve ailelerini, il içinde bir yerden başka bir yere nakledebileceği gibi il içinde oturmalarını da yasaklayabiliyordu. Şahıslar hakkındaki takibat ve cezaların ertelenmesine yetkiliydi. İdam hükümleri vali ve komutan tarafından ertelenmesine gerek görülmediği takdirde infazı gerçekleşecekti. Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerinde gerçekleşen suçlar Tunceli ilinde işlenen suçlarla irtibatlı ise Tunceli Kanununa⁷ tabi olarak, Tunceli mahkemelerince yargılanacaklardı. (Resmi Gazete, 02.01.1936: s. 5892-5893) Yeni kurulmuş olan Bingöl ve Tunceli ile Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden alınan Elaziz vilayetleriyle Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması kabul edildi. Ardından Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan Tunceli Vali-Komutanı ve Dördüncü Umumi Müfettiş oldu. (Resmi Gazete, 16.01.1936: s. 5941-5942).

Nüfus kütüğüne kaydolmamış kişilerin cezaları affedildi. Aynı kanunda kendilerini nüfus kütüklerine kaydettirip, iki yıl içinde askerlik şubesine başvuranların askerlik muamelelerinden dolayı görecekleri cezalar affedildi. (Resmi Gazete, 13.01.1936: s. 5933). Tunceli bölgesinde adliyece aranan 3.000 suçlu bulunmaktaydı. Vali-Komutan Alpdoğan önce sertlik taraftarı olmadı, Tunceli Kanunu'nun vermiş olduğu yetkiye dayanarak elebaşılar hakkındaki takip ve cezaları erteleme yoluna gitti. Alpdoğan, Dersim, Çapakçur ve müfettişliğin diğer bölgelerini gezerek halkla temasta bulunup devletin bu kanunla neyi amaçladığını anlattı. Geçim sıkıntısı, bilgi ve sanat yokluğunun giderileceği, bura halkının devletin öz evladı olduğu ifade edildi. Bunun sonucunda 1.207 suçlu hükümete teslim oldu. (UMTT, 2010: s. 133-134).

1936 yılında Seyit Rıza başkanlığında toplanan Dersim ağaları hükümete direnme kararı aldı.⁸ Menfaatleri bozulan ağa ve seyitler halkı korkutup isyana teşvik için propaganda yapmaktaydılar. Halkı korkutmak için ortaya atılan iddialar şöyleydi: “Evləri dağınik olan köylülerin toplu yerleşime zorlanacağı, köylülerin uzaklarda kalan tarlalarını ekip biçmek için saatlerce tarım aletleriyle yürüyecekleri, hükümet, karakolları inşa edip aşiretlerin elindeki silahları topladıktan sonra Ermeniler gibi Dersimlileri de kıracağı, halkın ormanlardan odun temin edemeyeceği ve davalarına yaprak verilmeyeceği” ifade ediliyordu. “Evlenecek erkek ve kadınların muayene edilip mahrem yerlerinin görüleceği, aynı ağırlıkta olmayan çiftlerin evlenmelerine izin verilmeyeceği ve bu uygulamalar sonucunda evlenemeyecek olan aşiret üyelerinin neslinin kuruyacağı” söyleniyordu. “Hayvansal ürünler ve topraktan elde edilecek mahsulün hükümetçe toplanıp halkın geçimini sağlayacak kısım verildikten sonra kalanının hükümetin olacağı, mektep, karakol, hükümet binası, yol, köprü, diğer nafia ve kültür inşaat teşkilatının halk aleyhine ve sadece askeri harekâta kolaylık

⁷ Bu kanun 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerliydi. Ancak sonradan çıkarılan kanunlarla 1946 yılının sonuna kadar uzatıldı. (Hallı, 1972: s. 490).

⁸ Devlete isyan kararı alan ağalar, aynı zamanda İran Hükümetine iltica talebinde bulundular. İran hükümeti bu kararı kabul etmedi. (BCA, 05.02.1936).

için yapıldığı” yayılıyordu. “Hükümetin başka bir devletle⁹ savaşıacak olmasından dolayı Dersim’e asker gönderemeyeceği, Seyit Rıza’nın, Haydaranlı Kamer Ağa’nın ve Alişir’in zafer kazanacaklarına dair rüyalar gördüklerinin” propagandası yapılmaktaydı. (BCA, 06.04.1937). Yıllarca kendi gelenekleri doğrultusunda yaşamaya alışmış, halk için bu söylenenler olumsuz tesir yapmış ve isyanın zemini böylece hazırlanmıştı.

20/21 Mart 1937 gecesi Pah bucağıyla Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprü Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılarak isyan başlamış oldu. Nisan ayında Yukarı Abbas Uşağı, Haydaran, Kureyşan, Yusufan ve Bahtiyar aşiret reisleri hükümet kuvvetlerini bölgeden çıkarmak için karakollara saldırı düzenlettiler. Aşiret ağaları Nazimiye, Hozat, Ovacık, Pülümür bölgelerindeki diğer aşiretleri de isyana teşvik ettiler. (Hallı, 1972: s. 383-384).

Askeri harekât mayıs ayında başladı. Ağustos ayında isyan etkisini yitirdi. Seyit Rıza 10 Eylül 1937 tarihinde Erzincan’da jandarmaya teslim oldu. Tunceli Kanunu gereği olarak Seyit Rıza 14 Eylül’de yargılanmak üzere Dördüncü Umum Müfettişlik merkezi olan Elazığ’a gönderildi. (Hallı, 1972: s. 408). Yargılamaya ekim ayında başlandı. 15 Kasım’da mahkeme 11 kişiyi idama, 33 kişiyi ağır hapse mahkûm etti. 14 kişi de beraat etti. İdama mahkûm edilen dört kişinin cezası yaşlı olmaları nedeniyle 30’ar sene hapis cezasına çevrildi. (Akgül, 2001: s. 123).

Suriye’de faaliyet gösteren Hoybun Cemiyeti, üyelerinden bir kısmını Dersim’e göndererek isyana destek sağlamak istese de bu destek çoğu zaman yerine ulaşmadan güvenlik kuvvetlerince etkisiz hale getirildi. (Tan, 18.07.1937: s. 1,11).

Bölge halkı yeni geçim kaynakları bulmuştu. Erzincan’daki demiryolu, Tunceli’deki yol ve bina inşaatı işleri Tunceli halkını çalışmaya çekerek para kazandırmaya başlamıştı. Köylünün maddi durumunun düzelmesi ağalık düzenini sarstı. Her sene ağaya verilen “ağalık hakkı” verilmemeye başlandı. Köylüler ağa yerine muhtarları tanıyarak kanunlara itaat etmeye başladılar. Askere alma işlemleri de devam etmekteydi. 1937 yılının son iki ayında Ovacık sabit jandarma müfrezesi adliye ve askere alma şubesinin yakalanmasını istediği 1.149 kişiden 998’i hakkında kanuni işlem yaptı. 2 Ocak 1938 tarihinde sabit jandarma müfrezesine mensup yedi jandarma eri Kör, Keçel ve Bal Uşağına mensup eşkıya tarafından Mansul Uşağı köyü olan Kaçkerek’in Aktaş mıntukasında pusuya düşürülerek öldürüldü. Eşkıya daha sonra Mercan karakolundan Aktaş’a gönderilen iki eri daha öldürdü. (Hallı, 1972: s. 410-412). Kaçkerek’te yaşanan bu olay üzerine hükümet yeni bir tedip harekâtına karar verdi. Harekât üç safhadan oluştu. Birinci safhada (2 Ocak-7 Ağustos 1938) Mercan, Merho ve Kalan dereleri isyancılar tarafından temizlendi. Ancak, Haziran ayında Koç, Şam, Yukarı Abbas, Kureyşan ve Şeyhan aşiretleri isyancılara katıldı. Bunun üzerine Dördüncü Genel Müfettişlik, İçişleri Bakanlığı’ndan 5-7 bin kişinin Batıya nakledilmesini ve Kalan, Demenan, Koç ve Şamlıların bulunduğu bölgenin yasak

⁹ Hatay meselesinden dolayı Fransa’yla bir savaş ihtimali bulunmaktaydı.

bölge ilan edilmesini istedi. İkinci safhada (10-17 Ağustos 1938) Üçüncü Ordu manevraları dâhilinde harekât bölgesi kuşatılarak arama yapıldı. Üçüncü safhada (6-16 Eylül 1938) ise taranmamış diğer bölgelerde arama yapıldı. (Hallı, 1972: s.437-480). 1939 yılında ise yakalanamayan isyancılar için askeri harekât düzenlendi. Tunceli’de gerçekleştirilmek istenen reform çatışmasız uygulamaya koyulamadı. İsyanlarda ağalar bölge halkını devlete karşı kullanmayı başardı. Askeri harekât neticesinde binlerce insan hayatını kaybetti.¹⁰ (BCA, 01.09.1939).

Sonuç

Dersim bölgesi, tarih boyunca devletlerin egemenlik tesis etmekte zorlandıkları bir bölge olmuştur. 16. yüzyılda Sünni Osmanlılarla, Şii Safeviler arasındaki mücadeleyi Osmanlıların kazanması Anadolu Kızılbaşlarını güç durumda bırakmış, bunun sonucunda Dersim bölgesi, Kızılbaşların bir sığınağı olmuştur. Dersim aşiretleri yüzyıllarca kendi feodal düzeninde yaşamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nin adem-i merkeziyetçilikten merkezi sisteme doğru geçme çabaları yerel güçlerle devleti karşı karşıya getirmiştir. Özellikle çevre vilayetlere yapılan yağma ve çapulculuk faaliyetlerini önlemek için devlet, aşiretler üzerine askeri harekâtlar yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Yağma ve soygun gibi hadiseler bir ya da birkaç aşiret tarafından yapıldığından askeri harekâtlar da bu aşiretleri cezalandırmayı hedeflemiştir. Bundan dolayı onlarca aşiretin bulunduğu Dersim’de tek bir topluluktan ziyade olaylar karşısında değişik tutumlar sergileyen farklı aşiretlerden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bundan dolayı Dersim meselesinde genellemelerden kaçınmak gerekmektedir.

Bunun yanında civar vilayetlerdeki kanun kaçaklarının Dersim’deki ağalara sığındıkları, burada yerel dili öğrenip, bir aşiret ferdi gibi ağaların istekleri doğrultusunda yağma ve talan hadiselerini gerçekleştirmeleri, konuya bambaşka bir boyut kazandırmaktadır. Bu durum aslında Dersim meselesinin anlaşılmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Dersim, otoriteyle çatışanların yaşam alanı buldukları, bir merkez olarak öne çıkmaktaydı.

Aşiretlerin isyanı olarak değerlendirilen hadiseler, kaza ve nahiye merkezlerindeki hükümet temsilcilerinin bölgeden kovulması ya da çevredeki ahaliyi yağmalayan aşiret efradının hükümet güçlerine teslim edilmemesi vakalarıdır. Bu tür olaylar için düşünülen başlıca çare ise askeri harekâtlar olmuştur. Bunun sonucunda onlarca askeri harekât düzenlenmiştir. Bu durum açıkça Dersim’in merkeze çok zayıf bağlarla bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İlginç olan noktalardan birisi de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Dersim aşiretlerinin merkezi yönetimle uzlaşmazlığına, yağma ve talan hadiselerine dair bilginin yok denecek kadar az oluşudur. Esas olarak Dersim, 19. yüzyılın son çeyreğinde bir “mesele” olarak ortaya çıkmıştır. Önemle üzerinde durulması gereken noktalardan birisi budur. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar neden nispeten sakin bir dönem yaşanmışken bu zaman diliminde hareketli bir döneme geçilmeye başlandı. Bunun

¹⁰ Üç sene zarfında isyan bölgesinde 13.856 kişi, 199 da asker hayatını kaybetti.

sebebini modern iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşması ve askeri teknolojinin ilerlemesiyle merkezi otoritenin gücünün her yana ulaşmasında aramak gerekmektedir. Osmanlı Devleti, bölgede otoritesini arttırdıkça güçleri azalan aşiret ağaları bundan rahatsızlık duyup, bu süreci baltalamak istediler. Osmanlı Devleti, çeşitli vasıtalarla merkezi otoritenin gücünü artırma şansına sahip olsa da yerel güçlerin ellerini güçlü kılan bazı durumlar da mevcuttu. Aşiret reisleri Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girdiğini görebiliyorlardı. En basitinden aynı bölgede uluslararası statüye kavuşmuş bir Ermeni meselesi sorunu bulunmaktaydı. Ermeni isyanları devletin bölgedeki otoritesine darbe vuran hadiselerdi. Böyle bir ortamda aşiretler kaza merkezlerindeki memurları kovup, çevrede yağma ve talan yapma imkânına sahip oluyorlardı. Ayrıca merkezi otoritenin sahip olduğu imkânlar Dersim'de büyük olanaklar sağlamaktan uzaktı. Henüz uçak gibi hava vasıtaları ortada yoktu. Seri ateşli topların engebeli bölgede kullanımı oldukça sınırlıydı. Mükerrer ateşli Martini-Henry ve Mauser gibi silahlar karakol baskınlarıyla aşiretlerce kolaylıkla ele geçirilebiliyordu. Üstünlük çoğu zaman bölgeyi tanıyan ve muharebede coğrafyayı çok iyi kullanan isyancılardaydı. Bunun yanında aşiretleri kışkırtan Batılı devletlerin misyonerlik faaliyetlerini de hesaba katmak gerekmektedir.

Cumhuriyet bürokrasisi, Osmanlı Devleti'nden ihmal edilmiş bir Doğu devraldı. Yüzyıllarca içişlerine karışılmayan ve kendi hallerine bırakılan halk; ağa, reis, şeyh ve seyitlerin esiri durumundaydı. 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı, devletin Doğu'da ıslahat yapmasının gerekliliğini ortaya koydu. 1920 ve 1930'lu yıllarda Şark vilayetlerinde silah toplama faaliyetleri yürütüldü. Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesinde yer alan birçok bölge silahtan tecrit edilip devlet nüfuz ve otoritesi tesis edildiği halde Dersim'e dokunulamamıştı.

Aşiretlerin çevre vilayetlerin köylerinde gerçekleştirdikleri yağma ve soygunlar sonucunda çiftçiler, köylerini boşaltmak zorunda kalıyorlardı. Terk edilen köyler, aşiret fertlerince doldurulmakta ve aşiretlerin gücü dalga dalga yayılmaktaydı. Cumhuriyet bürokrasisi bu durumu *Doğu'nun Kürtleşmesi* olarak değerlendiriyordu. Kaygıyla izlediği bu duruma bir an evvel müdahale edilmesi gerektiğine inanıyordu.

Ayrıca Türkiye'nin ortasında bulunan Dersim, diğer bölgelerle irtibatı sağlayan, yolları kısaltan bir coğrafi konuma sahipti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında destek kıtalarının ve menzil kollarının Dersim'in çevresini dolaşarak cepheye ulaşmaları ordu için büyük zafiyet yaratmaktaydı. Cumhuriyet bürokrasisi, gelecekte çıkacak muhtemel bir savaş durumunda aynı sıkıntılarla karşılaşmak istemiyordu.

1935 yılında kabul edilip 1936'da yürürlüğe giren Tunceli Kanunu ve Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması bürokrasiye olağanüstü yetkiler tanıyarak burada askeri bir yönetim tesis edildi. 1936-1938 yılları Tunceli tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi oldu. Cumhuriyet bürokrasisi 1936 yılından itibaren yüzyıllarca kökleşmiş Dersim'in feodal düzenini yıkmak için harekete geçti. Yol, köprü, hükümet konakları, mektepler, kışlalar, hapishane ve karakol binaları

inşa edilmeye başlandı. Kanun kaçaklarının yakalanması, nüfus kütüklerine kaydolmamış kişilerin tespit edilmesi, asker kaçaklarının yakalanarak askere alım işlemleri yapılmaktaydı. 1937 yılında ise hükümetin bu icraatlarına karşı çıkan aşiret ağalarının Seyit Rıza önderliğindeki isyan ve bu isyanın bastırılması hadisesi yaşanmıştı.

Dersim isyanı Kürtlük duygu ve düşüncesinden çok, feodal güçlerin menfaatlerinin kaybolması doğrultusunda ortaya çıktı. Öz itibariyle feodal bir ayaklanma olsa da isyanın çıkışında farklı faktörlerinde etkisi olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İsyanda siyasal faktör bulunmadığını ileri sürmek oldukça zordur. Nitekim Kürtçülük cereyanını temsil eden Hoybun Cemiyeti, isyan öncesi ve sırasında bölgede faaliyeteydi.

1937 yılında yaşanan isyan hareketinde dış güçlerin etkisinin olmadığını da iddia etmek yanlış olur. Dersim’de hükümet otoritesinin eksikliği ve bölge halkının devlete mesafeli duruşu, emperyalist devletler için Türkiye’nin başına bela açma noktasında burayı önemli kılmıştır. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi sonraki yıllarda da emperyalist devletler Dersim’den casuslarını hiçbir zaman eksik etmediler. 1937 yılında Hatay meselesi dolayısıyla Fransa ile ilişkiler gergindi. Ülke içinde çıkacak bir ayaklanma Fransa’nın elini güçlendirecekti. Bundan dolayı Tunceli’de birçok Fransız casusu, aşiretleri ayaklandırmak için faaliyet göstermekteydi.

Sonuç olarak Dersim meselesi; uzun bir zaman diliminde ve birçok tarihi hadisenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı yönetiminin Kızılbaşlara mesafeli duruşu ve mezhep farklılığını aşacak bir toplumsal düzeni oluşturamaması Dersim meselesini ortaya çıkaran başlıca sebep olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Cumhuriyet yönetimi her ne kadar laik bir sistem kurup Dersim Kızılbaşlarını sisteme dâhil etmek istediye de yüzyılların getirmiş olduğu ayrılık ve çıkar gruplarının muhalefeti bunu kolay kılmamıştır.

Kaynakça

A. Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

490.1.494.1988.2 Belge No:32-36. (12.01.1931).

30.10.110.740.23, (02.01.1932).

30.10.11.742.4 (29.11.1934).

30.10.111.743.13. (05.02.1936).

30.10.111.743.18, (06.04.1937).

30.0.010.111.751.30. (01.09.1939).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı (YEE), *Dosya No: 11 Klasör: 4* (3 Haziran 1896).

B. Gazeteler

Resmi Gazete: (Sayı: 3195, 2.1.1936: s. 5892-5893)

(Sayı: 3204, 13.01.1936, s. 5903)

(Sayı: 3207, 16.01.1936, s. 5941)

(Sayı: 3406, 11.09.1936, s. 7139)

Tan: (18.07.1937).

C. Kitap ve Makaleler

Altı, Aziz. (2014). “Şemseddin Sami’nin Kâmûsu’l-Alâm’ında Dersim”. Tunceli: *2.Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.

Akgül, Suat. (2001). *Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza*. Ankara: Berikan Yayınları.

Altay, Fahrettin. (1970). *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*. İstanbul: İnsel Yayınları.

Atkinson, Harriet, H. (1976). “Mrs. H.H. Atkinson’s Eyewitness Account of The Massacres at Harpoot” *The Armenian Review*. Cilt: 29, Sayı: 113, Boston, s. 3-21.

Aybars, Ergün. (2006). *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.

Çakaloğlu, Cengiz. (1999). *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Çakmak, Fevzi. (2005). *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çakmak, Zafer. (2008). “Hoybun Cemiyeti (Kuruluşu ve Teşkilatlanması)”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: V, Sayı:2*, 27-61.

Fırat, M. Şerif. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları.

Hallı, Reşat. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu (1932). (2012). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karabekir, Kazım. (1990). *Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. Erzurum: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Karabekir, Kazım. (2004). *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları.

- Melikoff, Irene. (1993). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Özkan, İbrahim. (2016). *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öztürk, Hıdır. (1984). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Öztürk, Saygı. (2019). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Saral, Ahmet Hulki. (1937). “Askerlik Bakımından Tunceli Hakkında Bir Etüt”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 107, s. 766-769.
- Sasuni, Garo. (1992). *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Kürt-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Med Yayınları.
- Sarınay, Yusuf. (1998). “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri”. Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40, s. 207-244.
- TBMM Albümü (2010) 1. Cilt 1920-1950*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. (1967). “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 17/22. s. 49-78.
- Tuncel, Metin. (2012). “Tunceli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 41, s. 378-380.
- Uluğ, Naşit Hakkı. (2009). *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Umûmi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*. (2010). (Haz. M. Bülent Varlık), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmazçelik, İbrahim. (2017). *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Zengin, Ersoy. (2018). “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi'nde Asayişsizlik ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri” (1927-1952), *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, İstanbul: Ensar Yayınları. 773-793.